

חידוש החינוך והפעילות הציונית בקירניקה

יעקב חגיג' לילוף / מנהל המכון ללימודים ולמחקר יהדות לוב

כיבוש קירניקה בשלישית ע"י הבריטים, בנובמבר 1942, לאחר מערכת אל-עלמיין, ושחרור כל לוב בינואר 1943, חולל תמורה משמעותית בחיי הקהילות היהודיות. החיילים הארצישראליים מהיחידות השונות של הצבא הבריטי) הפלוגה הראשונה הייתה פלוגת התובלה 462, שהצטרפו אליה פלוגות תובלה נוספות, לאחריהן פלוגות הנדסה ויחידות ה-R.A.O.C. (58) – שמצאו בקירניקה קהילות יהודיות חרבות, מתוך תחושה של שליחות נטלו יוזמה לסייע לקומץ אחיהם היהודים, שנתרו במקום ולא הוגלו למחנה הריכוז בג'אדו. יוזמה אשר זכתה באישורו של מושל בנגזי ובברכת הממשל הבריטי.

כבר במרץ 1943 נפתח בית-הספר העברי בבנגזי בבניין תלמוד התורה הישן, ובו שבעים תלמידות ותלמידים בארבע כיתות. לשני המורים המקומיים הצטרפו חיילים ארצישראליים מתנדבים, (59) ומספרם של אלה עלה ככל שגבר קצב הילדים השבים מג'אדו. תוכנית הלימודים כללה שעורי עברית, חשבון, אנגלית, גיאוגרפיה, מולדת ושירה. בתוך זמן קצר שררה בין כתלי בית-הספר אווירה דומה לכל בית-ספר ארצישראלי. השפה העברית החלה להיות שגורה בפיות התלמידים ושירי מולדת נשמעו באוון. העברית הייתה שפתן של ההצגות שהעלו התלמידים, וכן שפתם של דגלים ודגלונים, לוחות וכתוביות שקישטו את הכיתות בערבי קבלת השבת ובמסיבות בחגים ובמועדי ישראל. בסיוע החיילים הארצישראליים שיקמה הקהילה את בנין בית-הספר הקהילתי והכשירה אותו ליעודו המקורי. בבית-הספר חודשו הלימודים, הן היהודיים המסורתיים והן העבריים המלאים, והוא נקרא מאז "בית-הספר העברי – תלמוד תורה בבנגזי". (60)

הפעילות החינוכית העברית-הציונית התעצמה עם בואו לבנגזי של הגדוד השני, (61) שבו שרתו גם מורים מקצועיים מהארץ. מורים, שהופנו להורות בבית-הספר העברי על פי המתכונת הארצישראלית. (62) אולם הצלחה זו עוררה דאגה בשלטון הבריטי ששם עינו בחינוך העברי-ציוני והחל להערים מכשולים. בקיץ 1943 פרסם השלטון הבריטי הוראה לסגור את בית-הספר לחופשת הקיץ, שלאחריה נדרשו הילדים להירשם לבית-ספר ערבי, בטענה הצבועה, שהעברית אינה שפה רשמית, ועל כן בית-ספר יהודי אינו זכאי למימון וסיוע ממשלתי. המפקדה הבריטית אסרה על המורים הארצישראליים להורות את התלמידים היהודים וצוותה עליהם לשוב אל יחידותיהם. (63) נוצרה סכנה ממשית לחינוך העברי הציוני בקירניקה, אלא שהחיילים הארצישראליים שכנעו את מנהיגי הקהילה, שלא להיכנע להוראות הבריטים, ולא לרשום את בני הקהילה לבית-הספר הממלכתי הערבי. בינתיים, בחופשת הקיץ, בד-בבד עם מתן שעורים בעברית למבוגרים ולעוד כ-40 נערות, ארגנו החיילים הארצישראליים סמינריון הכשרה למורים מקומיים, שבשלב הראשון נטלו בו ארבע עלמות, ומאוחר יותר הצטרפו אליהם מתנדבים נוספים. פעילות זו של החיילים הארצישראליים התאפשרה בשל פתיחת מועדון החייל העברי בבניין "תלמוד תורה", עפ"י בקשת הרב הצבאי, ונוכחותם של החיילים הארצישראליים במקום חיפתה על פעילותם החינוכית של המורים העבריים.

בתום חופשת הקיץ, נפתח מחדש בית-הספר העברי ב"תלמוד תורה" הישן בהנהלתו של המחנך המקומי יעקב גוויטע, ומומן מעתה בידי הקהילה ובלא סיוע ממשלתי. בית-הספר הוכר כפרטי, ולמדו בו בשנת תש"ד כ-400 תלמידים בעשר כיתות, ועוד כשישים תלמידים, שעבדו ביום ולמדו בערב. (64) למרות האיסור, החיילים הארצישראליים המשיכו לסייע בהוראת התלמידים, בזכות הקצינים העבריים, שחיפו על העדרם של המורים מן הפלוגות באמתלות שונות, כמו הוצאת אשורי מחלה פיקטיביים. סיוע, שנתנו החיילים הארצישראליים גם לתלמידים יהודים בברצ'ה, בדרנה ובמקומות אחרים בקירניקה. (65)

פעילותם המחתרנית או המחותרנית למחצה של החיילים הארצישראליים בקירניקה, לא הצטמצמה בסיוע לבית-הספר העברי בבנגזי. הם היו מעורבים במכלול רחבה של פעילויות:

הוראת ילדים ובוגרים, שלא חבשו את ספסלי בית-הספר.

הברחת ספרי לימוד מן הארץ ללוב, שאפשרו מתכונת של לימודים עפ"י הדפוסים הארצישראליים. (66)

סיוע להשגת כספים למימון פעילותו של בית-הספר העברי מהקהילה במצרים, מן הגיווינט ומן ההסתדרות הציונית.

עזרה לפעילותו של מועדון "גאולה"⁽⁶⁷⁾ שנפתח מחדש ב-1944, שימש מועדון לנוער ולמבוגרים, שלא נכללו במסגרת מערכת החינוך הסדירה, וניתנו בו שעורים בעברית והרצאות בנושאים לאומיים-ציוניים. מועדון, ששימש גם מקום מפגש לחיילים הארצישראליים, ששירתו במקום.

השגת ספרים וכתבי-עת לספריה ולאולם הקריאה, שנפתחו במקום.⁽⁶⁸⁾

מתן הרצאות בעברית על נושאים תרבותיים ולאומיים, ועל כל המתרחש בישוב בארץ.

חידוש פעילות "הקרן הקיימת לישראל" בבנג'וזי.

סיוע למורשה המקומי ולמחנך יוסף דדוש, שהחל לארגן חוגי נוער ציוני ושיעורי עברית.

הקמת מסגרת מקומית של תנועת "החלוץ", שהכשירה כ-50 צעירים בחמש קבוצות לקראת עלייתם לארץ.⁽⁶⁹⁾ רובם העפילו לארץ באופן בלתי-לגאלי וחלקם באופן לגאלי באמצעות אותם עשרת סרטיפיקטים, שהוקצו בשנת 1946 וחולקו ע"י "ועד העלייה" של בנג'וזי, בראשותו של ויקטור נעים.

סיוע בהברחת שליחים מן הארץ ללוב ולצפון אפריקה הצרפתית.

סיוע להעלאת צעירים וצעירות לארץ - בהברחת הצעירים במדים בריטיים וב"פסים" מזויפים תוך כדי שירותם במקום, או כאשר הוחזרו יחידותיהם למצרים הוסתרו ברכביהם; ואילו את הצעירות באמצעות נישואים פיקטיביים לחיילים, שעמדו לצאת לארץ לחופשת מולדת או בתום השרות.

השגת סרטיפיקטים, שבאמצעותם הועלו משפחות ברוכות ילדים, שמנו עשרות נפשות.

הכשרת סגל מורים ומדריכים, שאמורים לסייע להם בפעילותם ולהחליף אותם בבוא העת עם הוצאתם מקירנייקה.

פתיחת מרפאה סמוך לבית-הספר בבנג'וזי לטיפול בילדים (עם יציאת החיילים הארצישראליים הועברה המרפאה לידי יהודים מקומיים, שעברו הדרכה בעזרה ראשונה).

סיוע במזון לילדים ממחנות הצבא הבריטי.

ארגון מגביות פנימיות בין החיילים הארצישראליים לרכישת ביגוד ונעליים לילדים נזקקים.

סיוע כלכלי ואחר לאוכלוסיית הנזקקים ממחסני הצבא הבריטי ומרכוש איטלקי, שננטש במלחמה.

החל מסתיו 1944, הצטמצמה נוכחותם של החיילים הארצישראליים, עם העברת רוב היחידות הבריטיות לאירופה כולל הגדוד השני, וכבר בשנת הלימודים תש"ו החיילים הארצישראליים לא נטלו חלק בהוראה. כל נטל ההוראה עבר למורים המקומיים, אשר נעזרו בחיילים הארצישראליים מפלוגת התובלה 405, שנותרה נידת בין בנג'וזי לטריפולי ובין בנג'וזי למצרים.⁽⁷⁰⁾ סיוע, שבא לידי ביטוי בעיקר בטיפוח קבוצות נוער וגרעיני הכשרה (תוך כדי שמירת הקשר המחתרתי בשל נידותם), כאשר המורה החייל יעקב בן-עמי מסייע למנהל בית-הספר יעקב גוויטע וצוות מוריו לקבל את בית-הספר לאחריותם הבלעדית.⁽⁷¹⁾

בקיץ 1944 הושג הסכם להכרה ותמיכה ממשלתית בבית-הספר העברי בבנג'וזי, החל משנת הלימודים תש"ו. בהסכם נקבע כי שפת ההוראה תהיה בעברית, ואילו הערבית תילמד החל בכיתה ב' והאנגלית החל בכיתה ה'. צוות ההוראה יכלול חמישה מורים יהודים ושלושה מורים ערבים, והקהילה רשאית להוסיף מורים על חשבונה. נוכחותם של המורים הערבים היה בו כדי להעיב על האווירה הארצישראלית, ששררה בין כתלי בית-הספר, שעומעמה בלאו-הכי, בשל העדרם של המורים מן החיילים הארצישראליים.

הקהילות היהודיות בקירנייקה היו הראשונות בלוב, שבהן התחדשו פעולות התנועה העברית (הקשורה לפעילות הציונית) הן ביישום ההגשמה החלוצית בעלייה לארץ והן בהעפלה הבלתי-לגלית של צעירות וצעירים יהודים. פעילותם של בתי-הספר העבריים, שהחלה מיד עם השחרור הבריטי של לוב, ביוזמתם וסיועם של החיילים הארצישראליים, תחילה בגלוי ובהמשך בחשאי, נמשכה גם לאחר שהחיילים העבריים עזבו את קירנייקה, ונטל החינוך נפל על שכמם של המורים המקומיים; פעילות חינוכית שנמשכה עד שנת 1949, שבה החלה העלייה הגדולה לארץ-ישראל ונסגרו כל בתי-

הספר היהודיים, למעט בית-הספר העברי בבנג'וז, שעבר לבית-הכנסת לקומץ התלמידים, שנתרו במקום.

עם שחרור טריפוליטניה בינואר 1943, לאחר שחרור קירנאיקה, החל עידן חדש בחיי היהודים במקום. הופעתם של החיילים הארצישראלים בטרפוליטניה זכתה לקבלת פנים נרגשת של היהודים, כפי שניתן להיווכח גם ממכתביו של משה מוסינזון:⁽⁷²⁾

[...] "הרחובות, שעברנו בהם המו המיית ששון ושמחה. הי' שלום וקריאות השמחה שפעו עלינו כגשם. היינו כחולמים מפעימת הלב הרוחן [...] הוספתי ושאלתי בערבית: היכן בית-הכנסת היהודי ואם אני יכול להתפלל שם. כאן התנער בשמחה ושאלני: יהודי – ואז נתן עיניו גם בכתפי וראה את הכתובת 'פ'לשתין' ותקע לי 'שלום עליכם' חס. ומאז כבר לא עזבני לנפשי. שמעון ל. שמו. נלווייתי אליו והוא פתח וסיפר בעברית שוטפת על יהודי העיר [...] באתי בצל קורת ביתו [...] כל המשפחה מחוץ לאם, מדברת עברית רהוטה. ישבתי בביתם שעה קצרה וחשתי איך שמכל צד נושבת עלי אהבה [...] ובינתיים נתכנסו ובאו שכנים ומילאו את החדר. נדהמתי לידיעת העברית. מתברר שרוב יהודי טריפולי יודע את השפה. קשה היה לי לקום וללכת. פשוט לא נתנוני [...] לאחר הסעודה נתאספו ובאו שכנים. סיפרתי להם על הארץ [...] אילו ראית כיצד האזינו [...] הלכתי חזרה למחנה המכוניות כשבלב מתרוגן משהו מופלא וקדוש [...] הבוקר יצאנו קבוצת-בחורים והלכנו לרובע היהודי [...] ברחובות היהודים נשאנו פשוט על כפיים. איזו שמחה! מכל עבר ומכל פינה ניתכות עלינו ברכות-שלום ואהבה [...] איזה טיפוס יהודים נפלא [...] יהיו אלה שעות מיוחדות במינן. שוטטו ברחובות, הפנים קורנים מאושר שבהתרגשות. חייל אחד, א.מ. שמו, בחור רוסי שעובד בחברת החשמל, ניגש אלי ואמר: 'שמע [...] אני פשוט רוצה לבכות עכשיו, ממה שיש לי בלבי'. כמה הבינתי לו [...] בבית-הכנסת פגשו נשים זקנות [...] כשראונו הרעיפו ברכות על ראשינו ושמענו מלמולי-ברכה אמהיות, לבביות. עמוסי רשמים חזרנו לפנות ערב למחנה-המכוניות שלנו ומשם הלכנו כולנו אל השכונה היהודית שמחוץ לעיר. באנו לבית הכנסת. עמדנו על המרפסת והשתתפנו בתפילה. הילדים – כמה יפים הם כאן – נלחצו אלינו באהבה [...] כתום התפילה חולקנו בין המשפחות. צריכה היית לראות את הריב הנטוש עלינו [...] פשוט אהבה יהודית חמה עד לשכרון [...] והסעודה – סעודת מלכים [...] ועליזה הקטנה שרה לנו את שיר הנמל ואת 'התקוה'. האם, פניה קרנו מאושר ומלמלה בערבית: היו לי הרבה שמחות בחיים, אבל שמחה כמו הערב – לא ידעתי [...] כתום הסעודה נתכנסנו [...] שרנו בכוון שירי הארץ משכבר הימים, כי רבים מהם מוכרים להם... נפרדנו מהם כהיפרד ממשפחה [...] בחבל זה פגשתי לראשונה את גולת טריפוליטניה. ואומר לך אחא: הפתעה יקרה. לא שיערתי כי כך אפגוש אחים [...] ומיד, עם הפגישה, הציפתנו אחוות אחים והציתה זיקי קדושה בלב. ואני מהלך הייתי, נבוך ונרעש מכל זה, ושואל את עצמי: מנין להם ליהודי טריפולי [...] האחוה היהודית, מנין השמחה והרגשת האושר בפגישה עם אחים? מיהו הצדיק אשר זרע כאן זאת? מי חניך גולה זו לעברית ובצמאון לארץ... ?

לחיילים הארצישראלים הייתה השפעה רבה על החיים החברתיים והתרבותיים של בני הקהילות בטרפולי ובערי השדה סביב. עצם הופעתם, ולא דווקא יוזמתם וסיועם (כפי שבא לידי ביטוי בקירנאיקה), שימשה זרז לחידוש תחיית התנועה העברית ופעילות התנועה הציונית. יוזמה שנבעה מתוך כוחות פנימיים, שחידשו את פעילותם וצירפו כוחות חדשים, בעידודם של החיילים הארצישראלים.

חיילי תפעול הנמלים 1039, שהיו הראשונים מבין היחידות העבריות, שהגיעו לטרפולי, ארגנו על דעת עצמם ובחשאי שמירת לילה בחארה היהודית, כדי למנוע ביזה ואונס מצד חיילים אפריקנים מצבאות בעלות הברית⁽⁷³⁾. משלחת של פלוגות התובלה, שחנו בקירנאיקה בראשותו של הקצין ספקטור מפקד פלוגת מובילי המים, נשלחה לטרפוליטניה לבדוק במה יוכלו לסייע.⁽⁷⁴⁾ המשלחת, לאחר שעברה בחיומס ובמצרתיה, נפגשה עם מנהיגי הקהילה בטרפולי ועמדה על המצב הקשה, שבו נתונים היהודים בעטיה של המלחמה, גיבשה תוכנית סיוע. יחד עם הסוורים ומובילי המים, שחנו בעיר, הוקמה ועדה בראשותו של פרומקין, שהוטל עליה לרכז את הסיוע הכלכלי במקום ולהביא את דבר מצבם של כל יהודי לוב ל"ועד לעזרת יהודי לוב", שהוקם במצרים ביוזמת הסוכנות, שמינתה את נחום וילנסקי לרכז את הטיפול.⁽⁷⁵⁾

לסיוע והכוונה, נא לפנות להיסטוריון יעקב חגיג'י-לילוף, מנהל המכון ללימודים ולמחקר יהדות לוב, במרכז מורשת יהודי לוב רח' הדדי 4 אור-יהודה, ת.ד. 682, טל': 03-5336268 פקס: 03-533456 או לטלפקס: 08-6418267; נייד: 054-5680215; דואר אלקטרוני: liluf2000@walla.com; באר-שבע – 84465.

